

МССЦ

БЕОГРАД
НОВИ САД
ТРСИЋ
15—19. IX 1982.

НАУЧНИ
САСТАНАК
САДВИСТА
У ВУКОВЕ
ДАНЕ

12

Др МИТАР ПЕШИКАН (Београд)

О СИНОНИМИЧНИМ ТОПОНИМИМА У НАШИМ СТАРИМ СПОМЕНИЦИМА

Разнолики су разлози који доводе до дублетних топонима, до двојаког именовања истог објекта, другим речима — до ономастичке синонимије.

Позната су, на пример, двојака именовања истих река. Иста се лева притока Белог Дрима зове *Клина* (од старијег *Книна*) и *Девичка река* (по манастиру Девичу, који се налази у њеном сливу). Друга се (такође лева) притока Белог Дрима данас зове *Мируша*, а у средњем веку се звала *Љубишња*; и то је име очувано, али као име насеља, само са фонетском променом групе спирант + сонант: *Љубишда*. Понекад се реке различито зову у разним деловима свога тока; тако се иста Морачина притока у Љешкопољу зове *Ситишца*, а ближе изворишту, у Команима, *Машица*.

У нашим средњовековним споменицима наилазимо на варијације имена и других топографских објеката; нпр. (у сливу Б. Дрима):

Длоки дол, као међаш Чабића, исто је што и *Длоки ѿѿок* у другом извору;

Длбчак и опет *Длоки дол* исти је међаш Штитарице у два извора;

Булино селшише, међаш Сушице и Сероши, исто је што и *Булино кайунишише* на другом месту у истом извору;

Иларевци, *Иларев сѿуденци*, *Иларевски сѿуденци* и можда *Иларево биће* исти међаш Чабића, Прчева и Ђурђевица, у двама хрисовуљама;

Ређевци, *Ређев сѿуденци* и *Ређевски сѿуденци* такође ће бити (у истим изворима) називи истог објекта, међаша Прчева и Чабића.

(За појединости в. Ономатолошки прилози II, стр. 1—96.)

За ову прилику, међутим, нећу се упуштати ни у пребирање ни у анализу неке шире и разноврсније грађе, него ћу указати на неколика примера синонимичних назива насебина који се могу посматрати као категоријски случај и који ће нам дати прилике и повода да размотримо смисаону и обличку еволуцију неких имена, а такође неких делимично синонимичних наставака.

Налазимо, наиме, у тефтеру за Скадарски санџак из године 1485, издатом у Тирани, поред неких других, и двојака имена која је приређивач издања Селами Пуљаха прочитао овако:

Reçiça, друго име Vasojeviq (подручно нахији Пипери);
Izlaniça, друго име Egjrigoviq (подручно Подгорици);
Arnija, друго име Ttajgoviq (подручно Подгорици);
Psogllav, друго име Nikshiq (подручно Скадру);
Bisht Rjola, друго име Barsh (такође подручно Скадру).

Најпре треба мало прецизирати ове транскрипције:

— одсуство крајњег *-и* у именима Vasojeviq, Nikshiq и др. можемо сматрати само писарском непрецизношћу, јер је чест обичај турских писара да занемарују крајње *-и*, па пишу нпр. у црногорском тефтеру из 1521. године *Тёклић* (TQLQ) уместо *Тёклићи* (Данашњи *Беклићи*), *Озрихнић* (AZRHNYQ) уместо *Озрихнићи* (данашњи *Озринићи*);

— Barsh у последњем имену само је неакрибичност, јер у паралелно издатом турском тексту налазимо графију MARŞ, подударну са очинствима прве двојице уписаних (та је очинства Пуљаха транскрибовао као Marash, а можда је вероватније *Мареш*, што значи да би име насеља било *Мареш*);

— графију RÇYÇ („Reçiça”) треба идентификовати као *Рёчица*, јер се *ч* и *ц* обично једнако пишу у тефтерима;

— у лику „Izlaniça” почетно *и*-само је турска протеза пред сугласничком групом, па како се *Н* и *Т* у тефтерима слабо разликују, графију треба прочитати као *Злаишца*, а то је било насеље северно од Подгорице, којему се име и до данас очувало.

Шта онда значе двојства типа *Р(j)ечица* и *Васојевићи*, *Злаишца* и *Еђриловићи* (ако за ово последње условно узмемо Пуљахино читање, иако је оно неизвесно), да ли су то заиста синонимични називи?

Могућност истозначне употребе посведочена је изричитошћу формулације у тефтеру: „R(j)ечица, друго име Васојевићи”, тј. исти образац који налазимо и у случајевима несумњиве топономастичке синонимије, као у истом тефтеру „Грље, друго име *Срџска*” (место јужно од Подгорице), где имамо име *Грље*, посведочено у повељама, и име *Срџска*, очувано до данашњег дана. (Код Пуљахе непрецизно: „Grila”, „Sirpeska”.)

У случајевима које разматрамо подударност значења је ипак само делимична, јер је *Р(j)ечица* само топоним (месно или предеоно име), док се *Васојевићима* назива и људска заједница и њена насеобина, односно предео који та заједница настањује. Име, дакле, истовремено спада и у етнике и у топониме.

Неколико речи о главним суфиксима којима се изводе имена оваквог двојаког значења.

Заједничко је за ова имена да им је примарна функција именовање људи, а тек као секундарна примена долази означавање насеобине. Отуда су и творбени модели разноврсни, јер се сва образовања која су

погодна за именовање људских група могу и топонимизирати, задржавајући — све док се чува двојако значење, а често и после тога — множински облик. Разноврсност модела добро илуструју имена црногорских племена и ужих насеобина која и до данас чувају двојако значење, као што су нпр. *Косијери*, *Њеиуши*, *Бјелце*, *Шћипари*, *Озринићи*, *Пјешивци*, *Комани* и др. Ипак се може узети да су најактивнију улогу имали суфикси *-ићи*, *-ци* и *-ани*.

Основна је служба суфикса *-ић(и)* у старим српским споменицима означавање очинства, али су већ у средњем веку била бројна имена на *-ићи* са значењем ширим од очинства, тј. као људске заједнице и насеља; посведочена су већ у повељама, али нарочито богато у турским тефтерима. У народној традицији, а добрим делом и у стручној литератури, оваква имена схватана су као родовска: *Васојевићи* као потомци Васојеви, *Брајиножићи* као потомци Братоњегови итд., с тим што се допуштало и накнадно укључивање појединих придошлица у племе. У тефтерима, међутим, имамо непосредних доказа да је име насеља засновано не на имену неког даљег претка него на имену старешине, поглавара насеобине.

Примере за ово налазимо нпр. у црногорском тефтеру из 1521. године:

Оливеровићи су љешанска насебина у којој су кнезови *Радич син Оливеров* и *Радосав син Оливеров*;

име једне насеобине *Пљешиваца* несигурно се чита — као *Херачковићи*, *Хрсковићи*, можда чак и *Вучковићи* — али је основа имена једнако написана као и име оца прве двојице уписаних;

име друге насеобине може се прочитати као *Вишковићи* или *Војковићи*, а исто тако се двојако може читати име првоуписаног: *Вишко* или *Војко син Уљешин*, као и нешто даље име кнеза: *Вишко* или *Војко син Илијин* — и тешко да ће то бити случајне подударности, него ће пре бити да је у имену насеља примењено име још живог старешине, слично као што се једна команска насебина зове *Лазор*, а први уписани је *Лазор син Бранков* или *Брајков* и за њим његов син;

биће да у ове примере спадају и *Уљешићи*, насебина племена Брајића која и до данас чува то своје име, јер су прва двојица уписаних заиста *Уљешићи* — први *Свијетан син Радосављев* а други *Радосав син Уљешин*, с тим што је старешинство овде већ доспело до унука номинатора насеобине;

и у ћеклићкој насебини *Миловићи* први је уписан *Вукан Миловић*, што можемо разумети као син *Миров* (ако и једно и друго није писарска непрецизност, уместо *Милијевићи* и *Милијевић*, с обзиром на очувани ћеклићки топоним *Милијевићи*).

За наставак *-ци* имамо више доказа да је додаван на име поглавара, челника. Тако се три дечанска катуна зову *Тудоричевци*, *Косијадиновици* и *Гојиловци*, а први су у њима уписани *Тудорци*, *Косијадин* и *Гојило*; на челу дечанских *Рајишеваца* и врањских *Псодераца* нису више, истина, уписани *Рајиши* и *Псодер*, али се *Рајиши* помиње као дед неких уписаних Ратишеваца, а међу Псодерцима се један помиње као *Псодеров син*.

Што се тиче међусобног односа ових наставака, занимљиво је да се зетско насеље које се у споменицима зове *Берисаљићи* данас зове *Берисавци*. Механизам примене једног и другог наставка као имена заједнице и насебине вероватно није био исти: док у именима на *-ци* можемо видети непосредну примену имена челника, дотле имена на *-ићи* пре можемо разумети као примену имена породице, у доба кад стасају челникови синови и, нарочито, кад наследе оца, после његове смрти.

Ипак је и један и други поступак водио до исте могућности, да се заједница и насеље могу именовати помоћу имена поглавара. А одатле следи да су то у великој мери била привремена имена, која су се смењивала са сменом поглавара, с тим што је стабилизација заједнице и насебине ипак неизбежно водила и стабилизацији имена. У неким случајевима смо у прилици да уочимо тренутак настајања трајног имена; поменуо сам да су подловћенски *Уљешићи* вероватно такав пример, а исто тако су се очувала имена поменутих Тудоричеваца, Ратишеваца и Псодераца (данас *Турићевац* или *Туричевац*, *Рајиши*, *Содеције*).

Што се тиче наставка *-ане* (у млађој варијанти *-ани*, с тим што се опет могло обнављати *-ане*, под утицајем акузатива), његова је основна улога да буде у трајној опозицији са топонимом од кога је изведен, тј. да имамо диференцирано име места и назив становника. И у старим споменицима налазимо такве опозиционе парове, нпр. пописују се дечански Власи *Сушичани* и светоарханђелски *Косиџчани*, али у описима међа оне се одређују *Сушици* и *Косиџци*, што значи да се одржава контраст основног топонима и изведеног етника. Ипак има доста примера да је облик на *-ане* преузео једну и другу службу, те нпр. на једном месту у хрисовуљи читамо да се манастир подиже „в мѣстѣ сем нареченѣм Дѣчани” (тј. јасна служба топонима), а на другом „Дѣчане при дворци да ору . . .” (где је реч о људима). У неким случајевима се двојство чува али облик на *-ане* ипак показује способност да преузме и службу имена насеља, ојконима; тако се као дечански засеоци помињу *Бѣлѣї*, *Лука* и *Чрвени Брѣї* (тј. у облику основних имена), али налазимо и формулације типа „А се Бѣлѣжане, засельк дѣчански”. Ипак је то у овим примерима остала могућност која се није развила, јер су се до данас очувала основна имена (*Белеї*, *Лука*, *Црнобреї*), али има доста имена насеља која су засведочена само у изведеници на *-ане*, а не и у основном облику, нпр. у повељама *Осојане*, *Прајраћане*, *Врбичане*, *Сѣуденчане*, *Пећане*, *Рѣчане*, *Лѣшане*, *Улоћане*, *Буњане* (све имена и до данас сачувана у сличном облику).

Овакви примери, као и бројни ојконими на *-ићи* и *-ци*, показују да се у средњем веку више наметала потреба да се именују људске групе и заједнице него сама насеља као топографски појмови. Овоме је ишла на руку покретљивост појединих заједница, у првом реду номадских и полуномадских сточарских катуна, значај који се придавао људима као елементу феудалних поседа, у неким крајевима и друштвени значај родовских и племенских односа. Како су сви ови разлози временом губили у значају, стварали су се услови за потпуну топонимизацију старих имена, а за смисаоном еволуцијом често је ишла и обличка.

Тај процес није био једнако брз и далекосежан у разним крајевима. Тако су у области црногорских племена имена остала изразито конзервативна, и по свом множинском облику и по двојакој служби (етника и топонима), нпр. *Бјелојавлићи, Пјешивци, Комани, Беклићи, Томићи, Микулићи* итд. Супротан пример имамо рецимо у сливу Белог Дрима, где је општа тежња сингуларизација имена и губљење њихове двојачке функције, тј. свођење на значење топонима, а не и етника:

— имена на *-ци* по правилу се прерађују у облике на *-ац*: *Драјољевац, Радуловац, Трбуховац, Радавац, Турићевац, Пуношевац* или *Поношевац, Појовац* и др. уместо старијих облика на *-ци* (*Драјољевци, Радиловци, Трбуховци, Радавци, Тудоричевци, Плношевци, Појовци*), понекад и у облике на *-це* који се схватају као једнина средњег рода: *Црнце, Томанце* (од *Црнци, Алијоманци*, док је ређа појава прерада у наставак *-ица*: *Шалиновица* (од старијег *Шалиновци*);

— имена на *-ићи* просто губе крајње *-и* и на тај начин се сингуларизују: *Љубенић* или *Љубонић, Истијинић, Борић, Бролић, Косурић, Требовић, Рзнић* (од старијег *Љуболићи, Истијинићи, Бохорићи, Бродлићи, Косорићи, Требовићи, Рзинићи*, при чему се види да има и других промена у облику имена, али оне за нашу тему нису битне);

— имена на *-ане* или *-ани* уопштавају се у облику на *-ане*, али мењају род и број: од множине мушког рода претварају се у једину средњег рода: *Глођане, Каличане, Лабљане, Лажане* и *Ложане, Лођане, Љешане, Сјаро Дворане* (сви примери засведочени у тефтеру из XV века са наставком *-ани*), а понекад се — под утицајем албанског језика — наставак своди на *-ан*: *Скивјан* (од *Сливљане* или *Сливљани*), слично и *Црмњан* (од *Чрмњ* и одатле *Чрмњане* или сл.).

Напоредо са овим променама имена губе некадашње значење етника, који се онда накнадно изводе наставцима *-анин* (нпр. *Драјољевчанин, Црнчанин, Чабичанин* — уп. податке Св. Стијовића и М. Букумирића у Ономатолошким прилозима I и II) и *-ац* (*Лођанац, Дечанац*, али, по М. Букумирићу, *Мл'ечанин*, према *Мл'ечане*).

Можемо узети да су промене о којима говоримо узеле маха у сразмерно новије доба, али се њихови зачеци виде већ у средњовековним повељама. Тако у једној верзији Дечанске хрисовуље налазимо облик *Бохорићане*, што значи да се основно име *Бохорићи* већ било потпуно топонимизирало, свело на име засеока, док је за име становника била потребна изведеница.

Из свега реченога могло се, надам се, видети да и ономастичка грађа омогућава разматрање неких појава синонимије, а у сваком случају открива нека превирања значења и облика која могу бити од интереса за боље разумевање ове специфичне језичке материје.

Др Митар Пешикан

О СИНОНИМИЧЕСКИХ ТОПОНИМАХ В ДРЕВНИХ СЕРБСКИХ
ПАМЯТНИКАХ

Р е з ю м е

Автор рассматривает соотношение значений древних дублетных топонимов типа *Речица = Васоевичи*. В именах, которые по происхождению этнонимы, происходила в течение времени эволюция значения, отчасти и формы:

Косоричи → *Косурич*

Плюшевици → *Пуношевац*

Улочани/Улочане мн. ч. → *Лочане* ед. ч. (ср. рода).